

דקדוק ספקולטיבי ב'מעשה אפוד' לפרופייט דוראן יוסף שטרן

החיבור הדקדוקי-פילוסופי החשוב ביותר שחיבר המומר היהודי-הקטלוני פרופייט דוראן (1358–1433) במחצית השנייה של ימי הביניים הוא מעשה אפוד (נכתב ב-1403). המבוא לספר עורר בעת האחרונה עניין רב אצל היסטוריונים וחוקרים העוסקים בתולדות הספר העברי. הבלשנים המעטים שעסקו בתאוריה הדקדוקית שבגוף הספר, לא שמו לב לעקרונות הדקדוקיים העולים מן המבוא שלו. לטענתי אין להבין את המבוא ואת התאוריה הדקדוקית שבגוף הספר זה בלי זה. כדוגמה לחשיבות קריאת המבוא בצמוד לגוף הספר אעסוק בתפיסתו של דוראן במושג "סגולה". במושג הזה עסקו בעיקר מן הזווית של תורת הנסתר או של המיסטיקה וכוחות הנפש, אבל לא מההיבט האחר הנגזר מהתפיסה הרציונלית והמדעית של הרמב"ם, הטוענת ש"סגולה" היא סוג של תכונה שאינה מהותית אבל גם אין לראות בה מקרית. זוהי תכונה שאינה מובנת עד תכליתה. דוראן מפתח את הרעיון הזה של "סגולה" בפרקי הדקדוק של מעשה אפוד כשהוא נוגע לתוקפם של מבנים תחביריים מסוימים המביעים מצבים שאינם מובנים לחלוטין, אך הוא איננו מערב בדיוניו נגיעה כלשהי בתחום העל-טבעי. דוראן משתמש ברעיון של "סגולה" בדיונים מדעיים, ובכך הוא הופך אותו לרציונלי, פחות מיסטי ויותר פיזי. הדיון המפורט ביותר שלו בדקדוק של השם "סגולה" ובלשונו כלול בדיון בבניין התפעל ובהוראה הרפלקסיבית שלו.

כדי להבין את הרעיון הזה של בניין התפעל כ"סגולה", אפנה לתפיסת הלשון של דוראן העולה מן הדקדוק הספקולטיבי שלו, כלומר דקדוק הסברי ולא נורמטיבי העורך בקנה מידה מדעי את הנתונים הלשוניים תוך שימוש בהבחנות מטפיזיות (למשל, ההבחנה בין עצמים לפעולות, בין תכונות מהותיות והכרחיות לתכונות מקריות, ובין סוגים שונים של קשרים סיבתיים ישירים ועקיפים). היחס בין משמעות דקדוקית (ספוזיציה או הוראה) ובין מטפיזיקה במעשה אפוד מביא אותנו לדון בעקרונות של דוראן לסיווג המילים ותכונותיהן ובפרט במערכת הפועל, ולבסוף במעין-תכונות המאפיינות את בניין התפעל והופכות אותו ל"סגולה".

אם ייוותר זמן, אדון גם בתפיסה היוצאת-דופן (והמפתיעה במודרניות שלה) של דוראן בהגדרת התורה שבכתב כקורפוס הסופי של העברית העתיקה שנוצר באמצעות דקדוק מחושב, לא כתאוריה (או כמערכת כללים המתארים ומסבירים את השפה) אלא מתוך כוח או כושר תבוניים המשותפים לאלוהים ולבני אדם. לטענתי זהו המפתח להבנת המושג תורה שבכתב כ"סגולה" ולהבנת תפיסתו של דוראן בשאלה מהי השלמות הרוחנית המושגת עם לימוד מתמיד של התורה שבכתב. המקום שדוראן נותן לשפה העברית במעשה אפוד הוא אולי הגבוה ביותר שאי פעם ניתן לדקדוק בהיסטוריה של מחשבה אנושית.